

En tredje aspekt som också kunde ha utvecklats ytterligare handlar om sammanhållningens betydelse för materialtolkningen – och för den filosofiska analysen. Det saknar inte betydelse att materialet hör hemma i ett sydafrikanskt samhälle, präglad av en kristen mission och av en reformert kyrkotradition. Det saknar inte heller betydelse för förståelsen av de tre filosoferna att de alla tre utvecklat sina tankar i ett samhälle präglad av en långt gående modernitet, samtidigt som de vuxit upp i olika religiösa traditioner, Buber och Lévinas i judendomen, Ricœur i protestantisk kristendom. Vilken betydelse dessa kontexter kan tänkas ha får vi tyvärr inte belyst av Fritzson. (Jag vill samtidigt påpeka att arbetat redan nu är omfattande, och att den kontextuella analys som jag efterlyser inte hade varit alldeles lätt att utföra kort.)

En fjärde synpunkt som jag vill nämna innebär mindre en kritik av Fritzsons framställning. I stället är det en kritisk kommentar till hela den filosofiska tradition, fenomenologin, som Fritzson explicit vill följa. Med fenomenologiskt tänkande följer en rad intressanta frågor som den fenomenologiska traditionen många gånger förbigår med tystnad. Jag kan här bara nudda vid problematiken. Och jag väljer att ta upp bara en aspekt, nämligen frågan om de kunskapsanspråk som tycks ligga i den fenomenologiska ansatsen. Fritzson vill med hjälp av sin avhandling beskriva innebörden i en rad begrepp, bland annat skuld, försoning och upprättelse. Frågan är hur den innebörden ska förstås. När vi här fram till universella svar? Innebär inte det bestämda sammanhanget att det som presenteras har en mera partikulär innebörd? Är ord som skuld och så vidare beteckningar på objektiva fenomen (trots att de inte direkt går tillbaka på observationer vi gör med våra fem sinnen)? Ska vi förstå intervjupersonernas erfarenheter av skuld och försoning som återspeglings av något objektivt givet? När jag formades som forskare på 1970-talet varnades vi för att det finns ett subjektivt element i det fenomenologiska tänkandet alltsedan Edmund Husserl. Det här subjektiva elementet riskerar att ge utrymme för ett spekulativt drag. Jag har inte ännu mött på någon framställning som helt kunde bemöta denna kritiska synpunkt. Personligen

är jag rätt övertygad om att vi bland språkfilosofiskt inriktade tänkare finner lösningar som undviker den form av generella anspråk som en fenomenolog riskerar att lägga fram. Ofta handlar problemet om att man upphöjer ett tänkande med giltighet inom ett större eller mindre, men begränsat, socio-kulturellt sammanhang till en universell nivå.

Den nämnda kritiken av en fenomenologisk ansats som jag här antytt innebär inte ett förkastande av fenomenologiskt tänkande i sig. Men den pekar på inriktningens begränsningar. Att dessa begränsningar inte alltid är medvetna vill jag inte belasta speciellt Fritzson för. Hon har i fenomenologin funnit ett metodiskt verktyg som gjort hennes arbete väl strukturerat och systematiskt väl utplagat. Och hon har nått till en lång rad betydelsefulla resultat. Avhandlingen är därför mycket läsvärd.

Tage Kurtén
Professor emeritus, Åbo

Kjell Ove Nilsson. Att få det rätt med Gud: Vad säger Paulus och Luther egentligen? Umeå: Mandatus. 2017. 191 s.

Relationen mellan aposteln Paulus och reformatorn Martin Luther utgör ett rätt komplicerat hermeneutiskt problem. Både Paulus och Luther är föremål för en mångfald av ganska skiftande tolkningar, vilka sedan ligger till grund för olika uppfattningar om hur de två förhåller sig till varandra. Inte minst gäller det hur Paulus och Luther förhöll sig till sin kulturella och religiösa omgivning: i Paulus fall, andra templets judendom; i Luthers fall, den romersk-katolska kyrkan. Den vetenskapliga analysen, både av Paulus och Luther, har också kraftigt påverkats av rent normativ teologi, vilket ytterligare komplicerar bilden.

Lutherforskaren och docenten i systematisk teologi, Kjell Ove Nilsson, vill med utgångspunkt hos Paulus och Luther besvara frågorna vad Guds rättfärdighet betyder och vad rättfärdiggörelsen innebär, hur man bör se på lagen och laggärningar, vilken relationen är mellan människans tro, gärningar och den gudomliga nåden samt vilken plats helgelsen har i en människas liv.

Traditionellt har dessa frågor varit kraftigt beroende av synen på Paulus och det har funnits en stark tendens att vilja uppfatta Luther som den som verkligen förstått den historiske Paulus på ett korrekt sätt. Inom traditionell Paulusforskning har motsatsförhållandet mellan Paulus och den med honom samtida judendomen utgjort den dominerande hermeneutiska nyckeln, vilket förvisso skapat en stor överensstämmelse mellan Paulus och Luther. Paulus sägs ha lämnat judendomen och tagit avstånd från den judiska lagen och dess försöningsinstitution, vilket stämmer bra med Luthers betoning av motsatsförhållandet mellan lag och nåd, tro och gärningar.

Nilsson har emellertid noterat att forskningens bild av Paulus har förändrats dramatiskt under de sista decennierna och boken inleds därför med en presentation av den utvecklingen. Nilsson går här igenom bakgrunden till det som kommit att kallas ”det nya perspektivet på Paulus”, efter en berömd föreläsning av James D. G. Dunn. Nilsson konstaterar, helt korrekt, att E. P. Sanders nytolkning av den antika judendomen blev startskottet för denna nya syn på Paulus, helt enkelt eftersom det blev tydligt att den gamla Paulusforskningen i många avseenden utgått från ett slags kristen karikatyr av den antika judendomen.

Presentationen av utvecklingen av Paulusforskningen är kompetent gjord och Nilsson har lyckats väl med att sätta sig in i argumentationen hos de forskare som försvarar det nya perspektivet och de forskare som fortfarande hävdar riktigheten i det traditionella perspektivet på Paulus. Problematiskt är emellertid att Nilsson väljer att begränsa sin presentation av forskningen till det så kallade nya perspektivet. I många avseenden har Paulusforskningen gått vidare och många forskare menar i dag att det nya perspektivet inte gått tillräckligt långt när det gäller att placera in Paulus i hans judiska kontext.

Medan forskare som James Dunn menar att Paulus bara reagerade mot judiska identitetsmarkörer, som matregler och manlig omskärelse, finns i dag ett stort antal forskare som menar att Paulus aldrig lämnade några aspekter av judendomen, att han själv följde den judiska lagen på samma sätt som vilken diasporajude som helst. Forskare inom denna inriktning,

ibland kallad ”det radikala perspektivet på Paulus”, menar att Paulus enbart riktar sig till icke-judar och att han följaktligen inte uttalar sig om hur judar som tror på Jesus ska förhålla sig till den judiska lagen.

Tar man detta radikala perspektiv med i kalkylen blir det bra mycket svårare att harmonisera Paulus och Luther. En alltigenom judisk, Torah-observant Paulus är en rejäl utmaning för luthersk teologi och förr eller senare måste sannolikt lutherska teologer fundera över kyrkans förhållande till judendomen på ett mer genomgripande sätt och även om Nilsson gör vissa ansatser till att revidera synen på Luther hade det här funnits ett gyllene tillfälle att i verklig mening bryta ny teologisk mark.

Men Nilsson nöjer sig alltså med det nya perspektivet och fortsätter i den senare halvan av boken att presentera vad han menar att Luther verkligen menade. Det som följer är såvitt jag kan bedöma en presentation av traditionella nyckelbegrepp hos Luther. Nilsson behandlar således skapelseteologi, synd, förlåtelse, Luthers syn på lag och evangelium och förhållandet dem emellan, för att slutligen komma fram till det som författaren menar vara kulmen – rättfärdiggörelsen. Boken avslutas med en diskussion om förhållandet mellan luthersk och romersk-katolsk teologi i dag. Framställningen är klar, pedagogisk och en utmärkt introduktion till luthersk teologi för icke-specialisten. Genom talrika nutidstilämpningar står det klart att författaren också önskar visa på relevansen av i grunden klassisk luthersk teologi även för samtiden.

Oavsett hur man ställer sig till det projektet så är framställningen utomordentligt välskriven och informativ. Som sådan kan den alltså tjäna som introduktion, både till Paulusforskningen och till luthersk teologi. Som nämndes ovan så är det en svaghet att Nilsson inte valt att inkludera den senaste, och enligt min mening intressantaste, forskningen om Paulus. Att döma av den sekundärlitteratur Nilsson använt så är han inte obekant med det radikala perspektivet på Paulus, men har av något skäl valt att utelämna det. En judisk Paulus, inte bara κατὰ σάρκα utan också κατὰ πνεῦμα, har måhända också något att tillföra luthersk teologi, eftersom apostelns budskap, enligt det perspektivet, enbart är riktat till icke-judar.

Luthers syn på rättfärdiggörelsen skulle nog gå att harmonisera också med en sådan Paulus samtidigt som kyrkan nog har att fundera en smula mer ingående över Paulus betoning av ”juden främst men också greken”.

Magnus Zetterholm
Docent, Lund

Steven Paas. *Luther on Jews and Judaism: A Review of His "Judenskriften"*. Zürich: LIT Verlag. 2017. 99 s.

På precis under hundra sidor är Steven Paas bok dels en koncis, tredelad introduktion i Luthers förhållande till judendomen, och dels en form av stridsskrift mot det nutida judisk-kristna dialogarbetet och dess teologiska utgångspunkt att Guds förbund innefattar både Israel och kyrkan. Potentiella läsare av *Luther on Jews and Judaism* bör veta att bokens författare anser att Luthers grova och våldsbejakande språk riktat mot judar har varit olyckligt inte bara för att det är omoraliskt, utan för att det har fått nutidens teologer att missa vad Paas kallar för Luthers rättmätiga kritik mot judendomen som religion. Författaren har som mål att sätta upp en skiljelinje mellan antisemitisk teologi och antijudisk teologi, och förklara allt som håller sig på den antijudiska sidan (här räknas bland annat Luther in) av denna gräns för ”rent”. För att klargöra: antisemitism är en ideologi med ursprung i 1800-talets idéer om rasistisk biologi, och antisemitisk teologi är vad fascistiskt och nazistiskt inspirerade teologer sysslar med. Antijudisk teologi, å andra sidan, ogiltigförklarar judendomen på teologiska grunder: den blir kristendomens antites och ett skräckexempel på en lagisk, förlegad, exkluderande och kärlekslös religion.

I bokens första del ges en kärnfull sammanfattning av Luthers kristocentriska hermeneutik, och hur Luthers antijudiska teologi är en konsekvens av denna. Luthers princip för bibeltolkning är att se hela Bibeln som en berättelse om Kristus och hans rättfärdiggörande av människan. Alla som inte tror på Kristus och hans gärningar är därmed ovetande om vem Gud är, och oförmögna att förstå vad som står i bibeltexten. Judar blir hermeneutiska motståndare i Luthers ögon; en religiös grupp

som läser samma skrift som han själv, men tolkar och praktiserar den på helt fel sätt. Bokens andra del diskuterar framförallt missionsaspekten av Luthers antijudiska teologi. Även om Luther enligt Paas aldrig skriver att de kristna skulle ha ersatt Israel är det trots allt frågan om en klassisk ersättningsteologi, enligt vilken Gud skulle ha rivit sitt tidigare kontrakt itu och upprättat ett nytt, med tron på Jesus som Messias som avgörande faktor för huruvida man räknas in eller inte. Judendomen som religion finns enligt både Luther (och bokens författare) endast kvar på grund av människors envishet och blindhet inför Guds Ord. Paas lägger stor vikt vid att argumentera för att man måste förstå majoriteten av Luthers skrifter om judendom och judar som missionsförsök, som varierar mellan att vara defensiva och offensiva, men som oftast är rotade i samma lust att sprida evangeliet som låg bakom resten av reformationens utbredning.

I bokens tredje del går Paas själv i dialog med Luthers antijudiska teologi, och försöker i mångt och mycket få den att framstå som rimlig även i dag. Om det missionerande elementet i Luthers skrifter säger Paas att ”[e]ven in Luther’s most extreme and indeed unacceptable qualifications of the Jews he did not have their destruction in mind, but ultimately their salvation. He prayed for that”. Vi ska alltså se Luthers hat mot judendomen som ett slags kristen välvilja. Detta är dock inte ett hållbart argument varken för Luthers missionsteologi eller för validiteten i hans syn på kristendomen som en överlägsen religion, utan bara en infallsvinkel som lika gärna skulle kunna användas för att ursäka den mesta teologi som legat bakom allt från häxbränningar till pogromer, kolonisering och slaveri. Teologen vill varken judar, ”häxor” eller slavar något illa, utan har deras frälsning i tanken.

Denna ovilja hos bokens författare att se teologin och historiens förlopp som sammanflätade snarare än separerade är ett grundläggande problem. Paas verkar utgå från att om han bara kan bevisa att länken mellan Luther och den moderna tidens fascistiska och nazistiska antisemitism är svag nog, så kan kristna teologer i fortsättningen utan bekymmer ta till sig vad han anser vara Luthers befogade kritik mot judendomen. Men man behöver inte